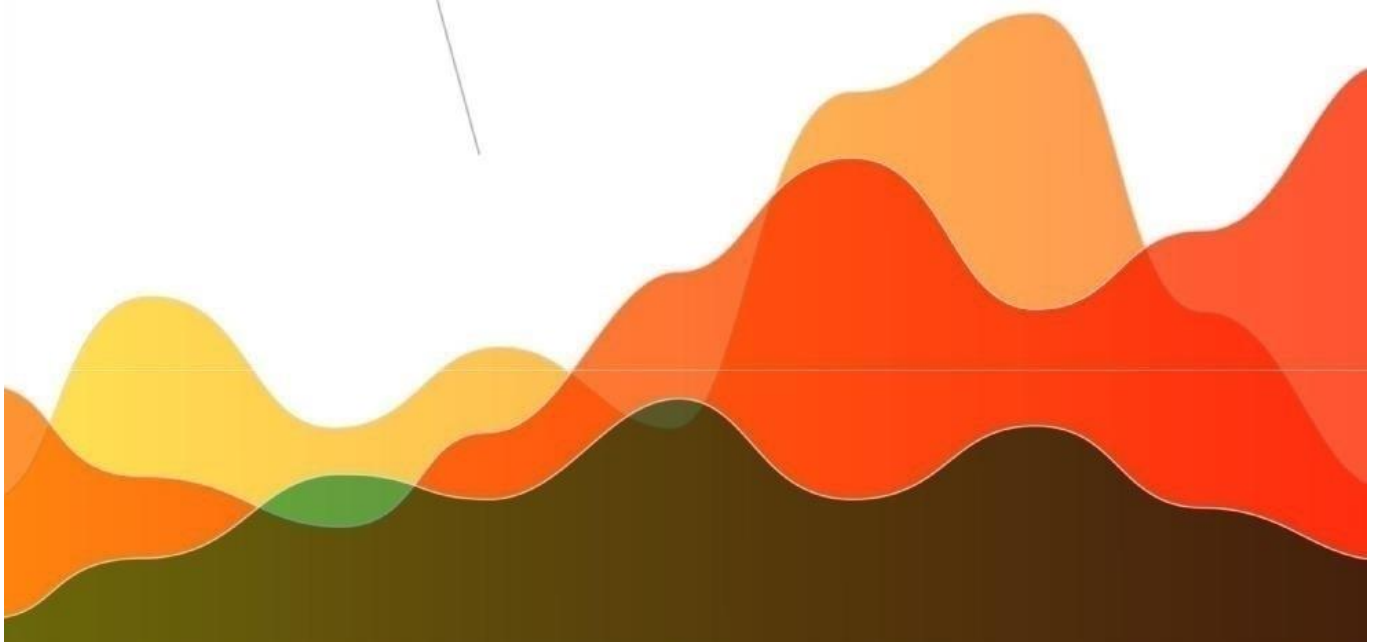

ADVANCES OF SCIENCE

**Proceedings of articles the international
scientific conference
Czech Republic, Karlovy Vary -
Ukraine, Kyiv, 27 June 2019**

ADVANCES OF SCIENCE

Proceedings of articles the international scientific conference Czech
Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 27 June 2019

Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 2019

UDC 001
BBK 72
D735

Scientific editors:

Katjuhin Lev Nikolaevich, Doctor of Biological, a leading researcher at the Institute of Evolutionary Physiology and Biochemistry named I.M.Sechenov Academy of Sciences

Salov Igor' Arkad'evich, Doctor of Medical, Head of the Department of Obstetrics and Gynecology, Saratov State Medical University named V.I.Razumovskij

Danilova Irina Sergeevna, Ph.D., Associate Professor of Tomsk State Pedagogical University named L.N.Tolstoj Burina
Natal'ja Sergeevna, Ph.D., Associate Professor of Nizhny Novgorod State named University N.I. Lobachevskij

D735

ADVANCES OF SCIENCE: Proceedings of articles the international scientific conference.

Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 27 June 2019 [Electronic resource] / Editors prof. L.N. Katjuhin, I.A. Salov, I.S. Danilova, N.S. Burina. – Electron. txt. d. (1 файл 6 MB). – Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek – Ukraine, Kyiv: MCNIP, 2019.

– ISBN 978-80-7534-078-8.

Proceedings includes materials of the international scientific conference « ADVANCES OF SCIENCE», held in Czech Republic, Karlovy Vary-Ukraine, Kyiv, 27 June 2019. The main objective of the conference - the development community of scholars and practitioners in various fields of science. Conference was attended by scientists and experts from Azerbaijan, Russia, Ukraine. At the conference held e-Conference "Discovery Science". International scientific conference was supported by the publishing house of the International Centre of research projects.

ISBN 978-80-7534-078-8 (Skleněný Můstek, Karlovy Vary, Czech Republic)

Articles are published in author's edition. Editorial opinion may not coincide with the views
of the authors

Reproduction of any materials collection is carried out to resolve the editorial board

© Skleněný Můstek, 2019

41.	ЛАКША О.Т., ДАЦКО Г.Р., ДЬОХТЯРЕНКО Н.А. ВРОДЖЕНА АТРЕЗІЯ ХОАН В ПРАКТИЦІ НЕОНАТОЛОГА: КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК.	359
42.	КОВАЛЕНКО Я.М. МЕХАНІЗМ КОНТРОЛІНГУ ТА КОНТРОЛІНГОВА СИСТЕМА В ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ.	366
43.	КАЛЬБА Я.Є. ФЕНОМЕН МАСОВИХ НАСТРОЇВ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.	373
44.	TARAN T. ESTIMATION OF UNCERTAINTY IN PREDICTION OF PROTEIN SECONDARY STRUCTURE USING BAYESIAN DEEP LEARNING CLASSIFIER.	384
45.	КАБІРІ М.Х. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ СТУДІЙ.	389
46.	ГРИБ В.А. СПОСОБИ ПЕРЕДАЧИ СКАЗОВОЇ МАНЕРИ ПОВЕСТВОВАНИЯ Н. С. ЛЕСКОВА В ПЕРЕВОДЕ С РУССКОГО НА ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК.	400
47.	РАЙКОВА Т.С. ПРОФЕСІОНАЛЬНО – ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ В ИНТЕРНАТУРЕ.	413
48.	АНДРИЕНКО И.С. МЕДИАЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ.	417
49.	СЕРЕДНИЦКАЯ И.А., ЦЕРКОВНАЯ Е.В. ДЕТЕРМИНАНТЫ ДЕТСКОГО БРОДЯЖНИЧЕСТВА.	424
50.	ЗВЯГИНЦЕВА Т.В., МИРОНЧЕНКО С.И. МЕХАНИЗМЫ ПОВРЕЖДАЮЩЕГО ДЕЙСТВИЯ УЛЬТРАФИОЛЕТА НА КОЖУ МОРСКИХ СВИНОК.	431
51.	КРИЛОВА І.І. ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ.	435
52.	МАРИНЕНКО Н.Ю., ГОЙ В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.	444
53.	VILOVA O., SHUNKO Y. EVALUATION OF ANXIETY LEVEL IN MOTHERS OF VERY PREMATURE CHILDREN.	448
54.	ГРУЦЬ Г.М. ФЕНОМЕН ВІРИ І ЗНАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ.	457
55.	ГУЛЬБС О.А., ЦИРКОВНИКОВА І.С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	471
56.	ДАНИЛО О.А. СУТЬ ЕМІГРАЦІЇ ЯК ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ.	478
57.	ІВАНОВ О.С. ВПЛИВ ДИКЛОФЕНАКУ НАТРІЮ НА МЕХАНІЗМИ ДИФЕРЕНЦІЮВАННЯ КЛІТИН	481

ФЕНОМЕН МАСОВИХ НАСТРОЇВ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

КАЛЬБА Я.Є.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

Традиційно соціально-політичне життя суспільства досліджують крізь призму двох основних методологічних позицій. Перша з них акцентує увагу на інституційному аналізі, друга бере за основу процесуальний аналіз, динаміку якого визначають: спонтанна активність мас та її настрої. Накопичуючись в межах соціально-політичної системи, масові настрої можуть спричиняти зміни як у державі, так і в світогляді людей. Зрозуміло, що при стабільній соціально-політичній ситуації для масових настроїв підґрунтя немає: настільки внормованим та збалансованим є життя суспільства. Однак, теперішня ситуація в країні засвідчує протилежне: масове розчарування у владних й провладних структурах, пануючий плюралізм серед громадськості, ідеологічна заангажованість, відсутність перспектив покращення соціально-економічних умов життя тощо. За таких обставин специфіка функціонування масових настроїв стає вкрай необхідним фактором сьогодення для осмислення тієї соціально-політичної реальності в якій ми живемо.

Метою даної роботи є психологічний аналіз феноменології масових настроїв, їх природи, специфічних особливостей формування.

Психологія мас тісно пов'язана з *масовими настроями*. Масові настрої – це емоційна характеристика масової психології, емоційна реакція на події та їхнє значення в житті спільноти, що визначає поведінку мас. Масовий настрій є своєрідним провісником суспільної думки, однією з перших реакцій свідомості,

її первинним оцінним, а іноді безпосередньо дієвим компонентом. Залежно від міри усвідомлення причин, які викликали масовий настрій, він проявляється або як загальний емоційний фон (піднесення, пригнічення), або ж як чітко ідентифікований стан (паніки, афекту, апатії). Вплив масового настрою відображається в такій послідовності: від зовнішніх умов через їх внутрішню оцінку; через масову свідомість і масову культуру на масову поведінку. Таким чином, в онтологічному плані масові настрої є невід'ємною частиною масової свідомості, в гносеологічному – активна форма функціонування масової свідомості, характерний оцінний показник занурення людини у масову культуру, маркер її масифікації.

Природу масових настроїв становлять ті ж фактори, які відомі із загально-психологічного та соціально-психологічного аналізу настроїв індивідуальних. Сучасна загальна психологія в рамках діяльнісного підходу О. Леонтьєва розглядає настрій як певний психічний стан, який відрізняється складною емоційно-когнітивною природою, що інтегрує вплив об'єктивних подій на їх суб'єктивне переживання. Відтак, настрій – це один з найвищих рівнів суб'єктивного осмислення, що відбувається об'єктивно, найближчий резерв свідомості, один з найсильніших регуляторів суб'єктивного психічного життя. Так, день, наповнений, здавалося б, цілком успішними подіями, може зіпсувати людині настрій, якщо залишить неприємний осад. На фоні дня цей осад ледь помітний, але за мить, коли людина подумки пригадує враження пережитого дня, коли в пам'яті актуалізується певна подія, її настрій набуває предметної відповідності: виникає афективний сигнал, вказуючи на те, яка саме подія залишила емоційний осад [2].

У цьому контексті актуалізується й інша психологічна особливість природи настрою: безпосередній зв'язок його з мисленням. Іншими словами, соціальні судження прямо пропорційні настроям. Людина ж не завжди усвідомлює їх вплив, а тому мислення почасти ідентифікує хибні переконання.

Це підтвердили експерименти, проведені Дж. Форгасом та його колегами. У стані гіпнозу вони викликали у людини поперемінно добрий та поганий

настрій, після чого пропонували їй продивитись відеозапис її розмови з іншою людиною, зроблений за день до експерименту. Коли в досліджуваного переважав позитивний емоційний стан, він був задоволений тим, що бачить, і помічав у своїй поведінці докази своєї врівноваженості, зацікавленості та навички власної комунікабельності. Коли ж людині навіювали в стані гіпнозу негативний настрій, то, переглядаючи згодом той самий відеозапис, вона зовсім по-іншому себе оцінювала: значно вимогливіше, більш нервово, дратівливо, розгублено. Дізнаючись про істинні причини дослідження, власне, що саме настрої забарвлював і змінював її мислення, людина відчувала полегшення. В іншому ж випадку людина фрустровано переживала ці події. Примітним видається той факт, що у характерних ситуаціях, про які зазначають М. Росс і Г. Флетчер, людина не пов'язує зміни свого сприймання із змінам настрою, їй швидше здається, що світ навколо неї став іншим [5].

Дослідження соціальних психологів доводять, що і позитивний, і негативний настрій є механізмом, який спонукає актуалізацію в пам'яті минулого досвіду, пов'язаного з ідентичними настроями: радісній людині й світ видається кращим, рішення приймаються легше, в голові з'являються лише оптимістичні думки; люди, що переживають депресію, постійно регресують у світ неприємних, болісних спогадів та переживань. Настрій накладає відбиток на інтерпретацію подій, і, водночас, відволікаючи людину, настрій може вплинути на якість (глибину чи поверховість) мислення при формуванні суджень.

Схожі визначення дав у своїй топологічній психології К. Левін. Він увів поняття домагання, що визначає спрямованість суб'єкта на успіх чи невдачу дій, у тому числі й соціально-політичну спрямованість. Досліджуючи проблеми мотивації та групової динаміки, вчений сформулював теорію поля. Він визначає «поле» як життєвий простір індивіда, в якому виникають і змінюються його психічні сили (переживання, прагнення, наміри), що мають певну спрямованість, величину і точку дотику. За допомогою «поля» аналізують поведінку суб'єкта в певній життєвій ситуації, тобто характеризують його

«полезалежність» чи «полenezалежність». «Полезалежна» людина у своїй діяльності й поведінці орієнтується лише на структуру перцептивного поля (наявну ситуацію) та ігнорує власні цілі й переживання. Натомість поведінка «полenezалежної» людини вирізняється вектором суб'єктної активності, ознаками її життєвого поступу стають прийняття і відповідальність [4].

Так, дослідження зарубіжних психологів доводять, що більшість людей не вдоволені фізичними показниками своїх обранців. На думку вчених, причиною цього є систематичне бомбардування медіа людської свідомості образами перебільшено звабливих моделей. У процесі дослідження посередню зовнішність особи протилежної статі студенти (коледж Арізона і Монтана) оцінювали як ще менш привабливу, якщо перед цим проглядали рекламні оголошення глянцевого журналу. У контексті іншого експерименту студентам (чоловічої статі) пропонували оцінити за світлинами зовнішність потенційної подруги. Оцінка тих, хто виконував завдання, одночасно переглядаючи телесеріал «Ангели Чарлі», була суттєво нижчою за оцінний фермент тих студентів, які переглядали у цей час інше шоу. Вочевидь, краса кінозірок робила незнайомку менш привабливою (Kenrick & Gutierres). Окрім того, вчені доводять, що люди, які акцентують увагу на перебільшеній сексуальності оголених моделей (систематичний перегляд фото у журналах «Плейбой» тощо), отримують менше задоволення від сексуальних контактів зі своїми дружинами (чоловіками) чи сексуальними партнерами (Kenrick, Gutierres & Goldberg)[5].

Кореляція характеристик індивідуальних та масових настроїв дозволяє узагальнити специфічні, *соціально-психологічні особливості та функції масових настроїв*[2].

По-перше, соціальна природа настроїв виявляє їх генезу: охоплюючи ті чи інші соціальні групи і прошарки, настроїв є результатом соціалізації суб'єкта, наслідком приналежності до певної групи, складу чи соціально-політичної системи. У цьому контексті настроїв розглядається як особливе співпереживання людиною проблем тієї спільності, членом якої вона себе визначає.

По-друге, перехідні від безпосередніх емоцій до більш чи менш усвідомлених суджень, думок, масові настрої розвиваються із повсякденних емоцій, настроїв, проте мають більш узагальнений в соціально-політичному відношенні характер – вони раціоналізовані умовами соціально-політичного життя, його нормами й умовами.

По-третє, природа настроїв виявляється при розбіжності двох факторів: з одного боку домагань людей, що пов'язані з загальними, масовими потребами, інтересами, а з іншого – реальними умовами життя. А тому в соціально-політичному вимірі масові настрої – це однорідна для достатньо великої кількості людей суб'єктивна сигнальна реакція, особливі переживання комфорту чи дискомфорту, що в інтегрованому вигляді відображають наступні моменти:

- міру задоволення чи невдоволення загальними соціально політичними умовами життя;
- суб'єктивну оцінку можливості реалізації соціально-політичних переживань людей при заданих умовах;
- прагнення змінити умови заради досягнення власних домагань.

Отже, основним *джерелом виникнення масових настроїв* можна вважати взаємодію двох факторів: об'єктивного, предметного (реальна дійсність) та суб'єктивного (різні уявлення людей про реальну дійсність, різноманітні оцінки у світлі власних інтересів, потреб, рівня домагань).

Відтак, вимальовується тісний зв'язок масових настроїв як із соціально-політичною системою загалом, так і з її основними структурними компонентами зокрема:

- держави, яка повинна зважати на настрої мас і володіти певними інституціями впливу на них (власне, й тими ж засобами масової інформації);
- політичних партій, які формуються на основі й для вияву тих чи інших масових настроїв.

Отже, можна стверджувати, що *природа масових настроїв завжди дуалістична*: з одного боку, вони відображають реальність життя, а з другого,

розвиваючись за законами масової психології, впливають на неї. Тому *основна функція масових соціально-політичних настроїв* – політико-психологічна підготовка, формування та мотиваційне забезпечення соціально-політичними діями достатньо великої кількості людей. Тому *суб'єктом масових настроїв* у конкретному вияві є натовп чи публіка, у загальному – масові соціально-політичні рухи, ще в більш загальному – середній прошарок населення з характерною соціально-класовою свідомістю й високою сугестивністю [4].

Якщо розглядати особливості функціонування масових настроїв у натовпі, варто увиразнити, насамперед, його ознаки, а саме: скупчення на обмеженому просторі; відносна тривалість перебування в одному місці; відсутній контроль над взаємодіями.

Натовп не має стійких факторів спільності, що практично блокує можливість відповідати на логічну аргументацію, а навпаки відкриває можливість швидкої відповіді на імпульсивні, емоційні впливи. Тому Г. Лебон підкреслював, що «натовпом не можна керувати за допомогою правил, які ґрунтуються на чисто теоретичній справедливості, а потрібно відшукувати те, що може справити на нього враження і захопити його» [1].

Індивід у натовпі суттєво відрізняється від ізольованого індивіда, позаяк натовп дає йому відчуття сили, а анонімність перебування у ньому позбавляє почуття відповідальності. Це, в свою чергу, веде до зниження рівня інтелекту особистості, яка перебуває у натовпі, а також зменшує здатність до критичної оцінки реальності.

Увага дослідників Г. Лебона й Г. Тарда фіксувалась на спільних настроях людей. Саме настрої ніби притягують людей один до одного, групують їх в особливу спільність. Розповсюджуючись, настрої досить швидко досягають значної інтенсивності, переростають в емоції, розчиняються в них і стають ніби непомітними на їхньому фоні. Але як тільки емоції спадають, знову помітними стають настрої. В практичному відношенні потрібно враховувати найбільш важливі моменти, а саме: можливість переростання настроїв у політичні дії;

характер цих дій, їх зміст і спрямованість; їх масштаби та можливі політичні наслідки.

Натомість у публіки відсутня будь-яка спеціальна організація, вона різнорідна, складається з представників різних соціальних груп і є досить випадковим утворенням. Її формування зазвичай відбувається з використанням більш-менш стійкої, раціональної основи якою може бути або спільна інформація, або спільні уподобання й інтереси [8].

Джерела розвитку настроїв пов'язані з різними суб'єктивними оцінками реальної дійсності, коли однаково оцінюються значущі для багатьох людей події. Розвиток настроїв має *циркулярний характер*, який нагадує своєрідне емоційне кружляння: одні й ті ж настрої мають загальну основу (зазвичай незадоволені соціально політичні очікування) і відтворюються за певним циклом знову й знову. З одного боку, це рушій розвитку (без незадоволення немає мотивації дій), з іншого – постійне джерело хвилювання для будь-якої влади, як виникнення опозиційних сил щодо невдоволення низьким рівнем життя мас.

Цикл розвитку настроїв зазвичай охоплює 5 основних етапів:

- пригнічене бродіння і зародження настрою;
- накопичення і кристалізація настрою;
- максимальний підйом настрою, що проявляється у політичних діях;
- руйнація і спад настрою;
- новий підйом настрою [6].

Динаміка розвитку масових настроїв пов'язана зі зміною спрямованості, інтенсивності й експресивності, зокрема: у тому, чого люди хочуть і мовчки переживають; на що надіються і спроможні висловити вербально; готові відстоювати; звикли вважати своїм і нізащо не віддадуть.

Масові настрої швидко поширюються, їх важко контролювати свідомістю. Вони заразні, легко і швидко об'єднують людей, що перебувають у схожому соціально-політичному становищі, породжуючи широке почуття спільності «ми», як правило, спрямовані проти певних «вони», від яких

залежить незадоволення соціально-політичним становищем. Масові настрої у вигляді переживань можуть мати різні *форми вияву*: або ненависть до політичних сил, які допустили низький рівень проживання, або ж захоплення іншими політичними силами, які, навпаки, забезпечили зростання можливостей реалізації.

Міра відповідності настроїв діям, які вони зумовлюють, дозволяє розподілити їх на *прогресивні й реактивні*. У практиці ж домінують конкретно історичні підходи щодо типології настроїв, основним критерієм розподілу яких є політична оцінка реальних, бажаних та потенційних наслідків настроїв тих чи інших масових політичних дій. Виходячи з цього, виділяють революційні і контрреволюційні, фашистські та антифашистські настрої тощо [2].

Вітчизняний психолог *В.Моляко*, розглядаючи психологічні наслідки чорнобильської катастрофи, вказує на умови виникнення будь-якої паніки:

- наявність причини, що призводить до шоку;
- дефіцит інформації про подію, особливо інформації вірогідної;
- надлишок інформації, не перевіреної з неофіційних джерел (здебільшого чуток) [6].

Якщо ж говорити про *способи й прийоми формування масових настроїв*, варто зауважити потужний вплив медіа індустрії.

В XXI столітті світ медіакомунікацій став новим феноменом, що визначає тренди майбутнього, генерує соціальні смисли, створює інструментарій соціального інжинірингу. Зміни, що відбуваються в галузі медіакомунікацій, впливають на всі аспекти суспільно-політичного буття. Тому питання світового інформаційного контексту, в якому розвивається Україна, і її ролі складають низку викликів. Так, Facebook, Twitter, Instagram, Skype, Youtube, Google – дуже важливі чинники новітньої соціальної комунікації. Нині вони стають для багатьох людей комфортним і цікавим місцем для обговорення поточних, соціально-політичних проблем, створюють нову дійсність, адекватно реагують на запити громадян і соціосистем. Як зазначає Г. Почепцов: «...завжди

виграватиме той, хто формує нові соціальні моделі, ініціює правила гри, оскільки краще підготовлений до нового майбутнього» [3].

Водночас медіа – це індустріальний потік інформації, який спрямований на «неозброєну» людину. На сьогодні головною цінністю є не інформація, а увага людини. Відбувається боротьба за увагу людини. Медіа стали функціонувати як інтенсифікатори людських страхів. Варто зазначити, що на сьогодні ставлення до тих чи інших подій, явищ формується за допомогою емоційно забарвлених, уніфікованих (спрощених) уявлень та суджень (стереотипів, чуток, міфів, іміджу). Систематичне упродовження їх у потік «організованих» новин автоматично зумовлює в масовій свідомості негативну або позитивну реакцію на конкретну подію, або ж формує відповідний загальний емоційний фон цільової аудиторії.

Британський філософ К. Поппер зазначає, що не існує інформації в чистому вигляді, іншими словами, будь-яка інформація несе в собі якусь тенденцію. Мовиться про те, що різниці між інформувати й пропагувати немає і бути не може. А тому вплив ЗМІ не обмежується інформуванням, це і «вихователі», «агітатори», «пропагандисти» [7].

Тож індивідуальний, суб'єктний вибір людини, вільне волевиявлення стає лише наслідком формування та лобювання мас-медіа «образу світу», що відображає уніфіковані, соціально очікувані форми світосприйняття та світотворення (достатньо пригадати фільм «Людина з бульвару Капуцинів»; чи той факт, що лави угруповання скінхедів поповнилися майже втричі після масового перегляду фільмів «Ромпер Стомпер», «Американська історія «Х»).

Дослідження історичної та сучасної феноменології масових настроїв дозволяє зробити висновок, що останні є важливим фактором соціально-політичної динаміки в суспільстві. Будучи основою масових політичних процесів, вони з найбільшою силою проявляються у періоди політичних зрушень, послаблення впливу стабілізуючих систему політичних інституцій. Маси, які сформовані на основі тих чи інших масових настроїв, зазвичай є не лише потенційною загрозою для політичної системи, а й реальним фактором,

що викликає модифікацію усєї суспільно-політичної системи загалом. І тут доречно згадати вислів німецького політолога П. Барахи: «Маси, а не еліти стають потенційною загрозою для системи, і еліти, а не маси є її захисниками»[9].

Проблема феноменології масових настроїв суголосить актуальним пульсаціям українського суспільства. На сьогодні українська соціально-політична система перебуває у процесі трансформації і є далекою від стабільної. Перспективним видається враховувати як теоретичний доробок з питань масової свідомості та поведінки, так і хрестоматійні приклади впливу масових настроїв на модифікаційні та трансформаційні процеси в державі.

Використана література:

1. Лебон Г. Психология масс// Д.Я. Райгородский. Психология масс: Хрестоматия. Самара, 1998.
2. Ольшанский Д. Массовые настроения переходного времени // Вопросы философии. 1992. № 4. С. 122-134.
3. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. К.: Спадщина, 2012. 464с.
4. Психологія мас : навчальний посібник / автор-упорядник Я. Кальба. Тернопіль: Навчальна книга Богдан , 2012. 208с.
5. Социальная психология / перев. с англ. СПб.: Издательство «Питер», 2000. 688с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: у 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. К.: Либідь, 2006. 560 с.
7. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія. К.: Міленіум, 2008. 216с.
8. Хосе Ортега-и-Гассет. Восстание масс// Д.Я. Райгородский. Психология масс: Хрестоматия. Самара, 1998. С. 197.

9. Barach P. Die Theorie Democratischer Elitenherrschaft. Frankfurt-am-Main, 1970.